

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in .

Citation for the original published paper (version of record):

Jönsson, M. (2019)

Barnen, orden, skogen

Provins, (1)

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-157288>

M A R I A J Ö N S S O N

Barnen, orden, skogen

Min barndoms möten med skogen skedde genom orden. Jag bodde förvisso på landet, i en dalgång omgiven av skog, och man hade kanske kunnat förvänta sig att jag därigenom skulle ha en förtrogenhet med skogslandskapet, men jag var sällan där annat än som tillfällig gäst på utflykt. Utflyttad från stan, med mycket få vänner, satt jag med näsan i böckerna närhelst tillfälle gavs. De erbjöd sällskap, andra barn att umgås med och ett myller av relationer som intresserade mig mer än skogen och träden.

När jag inte läste vandrade jag visserligen planlöst omkring utomhus, längs grusvägar, stigar och diken. Drog en pinne efter mig längs marken. Tog i desperat behov av sällskap med mig den ovilliga jakthunden. Jag lärde känna byns alla platser och har fortfarande de där ängarna i kroppen var jag än går. Men in i skogen gick jag aldrig. Jag tog mig ofta fram till skogsbrynet på andra sidan åkern, lockad av skogens dunkla mörker, satte mig kanske på en sten, åt en kladdig apelsin och kände mig möjligen lite romantiskt utsatt där på gränsen till farligheten, men jag gick aldrig vidare in bland träden.

Den västerbottniska granskogen erbjöd inga öppningar för ett stadsbarn som mig – den var slutet och otillgänglig och jag visste aldrig var jag skulle sätta fötterna. Känslan av att vara iakttagen plågade mig också så snart jag av olika anledningar tvingades in i skogen – utskickad på löpturer, bärplockning eller skidrundor i dåligt upplysta elljusspår fruktade jag ofta att det skulle lura en björn eller en mördare bakom de mörkaste granarna.

Det var genom läsning skogen blev tillgänglig och bjöd in mig. Genom att läsa om andra barns äventyr i skog

och mark kunde jag uppleva den som om jag själv var där. Ronja Rövardotters skogsvandringar gjorde djupast intryck – frimodigheten och den provocerande självklarhet med vilken hon utan rädslor rörde sig bland träd, vildvitrar, forsar och grådvägar.

Min erfarenhet är förstås inte unik utan avspeglar nog den relation till skogen som många barn som växt upp under senare delen av 1900-talet har. Att vara kroppsligen avskuren från skogen, men så att säga ”få skogen tillbaka” genom ord och litteratur. Den täta kopplingen mellan barn, ord och skog är dock inte unik för vår samtid utan har rötter långt bak i tiden.

Redan i de tidiga formerna för muntligt berättande – sagan, fabeln och myten – fyller skogen en viktig funktion. Skogen är en laddad plats, full av betydelser och symboler. Den är förbunden med fantasi och frihet, men också med faror. Skogen är helt enkelt den plats där äventyret börjar – där Rödluvan, Hans och Greta och alla de andra får sina uppdrag. I de gamla folksagorna står skogen ofta för något farligt som man helst ska akta sig för. Sensmoralen är ofta att man inte ska gå dit, eller i alla fall inte gå för långt in i den, eller – om man ändå envisas – åtminstone hålla sig till stigen. I den tid då folksagorna berättades var skogen en självklar del av tillvaron – den gav bränsle, mat och vinterfoder, men där lurade också hemskheter i form av rovdjur eller rövare.

Den moderna barnlitteraturen är mer kluven till skogen. Å ena sidan utgör skogen ett hot mot barnsubjektet, å andra sidan är den en plats där barn kan vara fria och utforska tillvaron. Jag tror på många sätt att barnlitteraturen tagit

på sig uppgiften att återknyta bandet mellan barnen och skogen – det band som brustit i det urbaniserade, högteknologiska samhället.

Det är till litteraturen vi tar barnen när vi vill att de ska lyssna på fåglar, känna mossa under fötterna, lukta på granbarr. I takt med att barnen blivit allt mer alienerade från skogen och den kommit att utgöra ett främmande landskap, har barnlitteraturen blivit en sorts förvaltare eller arkiv för minnen och upplevelser av skog, sinnesintryck och känslor. I barnlitteraturen bearbetas (vuxenvärldens) förlust av skogen, längtan efter skogen, och också rädslan för densamma.

De senaste åren har det publicerats en rad böcker i gränslandet mellan fack- och skönlitteratur som gestaltar skogens myllrande växt- och djurliv. *Trädet på kullen* av Helena Davidsson Neppelberg, *Djuren i skogen* av Sarah Sheppard, *Under ett rabarberblad – verser för människor och djur* av Lena Sjöberg, *Rassel prassel promenad – poesi bland barr och blad* av Hanna Lundström och Maia Hurme är bara några av alla de titlar som utforskar skog och mark ur barnets ögonhöjd.

Önskan att koppla ihop barn och skog är både politiskt och psykologiskt motiverad. Barn är för vuxenvärlden associerade med framtiden. Att författare, förläggare, föräldrar och andra vuxna aktörer inom det barnlitterära kretsloppet vill skapa en länk mellan skog och barn är högst begripligt. Det vittnar om en förhoppning att även skogen – genom barnen – har en framtid. Barnlitteraturen fungerar alltså som en plats för hoppfulla visioner kring skogen – ett rum där det är möjligt (för vuxna) att bearbeta, reflektera över och kanske också återskapa relationen mellan människa och natur.

Skogsskildringar i barnlitteraturen verkar komma från alla delar av landet. Författare och illustratörer med stor eller ringa egen erfarenhet av skog tar sig an uppgiften att skildra den. Att många författare från de norrländska landskapen placerar handlingen i skogen är kanske inte så konstigt, då just skogen har en sådan central betydelse för regionens historia, nutid och framtid.

I Mats Jonssons bilderbok *Monstren i skogen* från 2013 skildras det moderna barnets problematiska relation till skog och natur. Boken utgår från Jonssons uppväxt i Stensätter och det hot som där gömde sig i skogen. Mer specifikt handlar bilderboken om en pojkes oförklarliga rädsla för rotvältor: hur skräckinjagande dessa uppfläta, spretiga och skrämmande hål av mörker kunde upplevas ur ett barnperspektiv. I bilderboken är rotvältorna gestaltade som levande monster som sträcker sina rötter likt armar mot pojken.

Pojken i Jonssons bok är ensam men har en närhet till sina föräldrar. Föräldrarna har en förkärlek för skidtur

och friluftsliv, och övertalar därför ofta pojken att följa med dem ut i skogen. Pojken delar dock inte friluftsintraset utan vill hellre vara hemma, och skidturen i skogen präglas av hans skräck för rotvältor. Jonsson beskriver hur skogen i en handvändning kunde förvandlas från att vara välbekant och vänlig till att bli främmande, nästan ondskefull. Rotvältorna synliggör en sorts rå materialitet som överraskande bryter igenom skidutflykten och väller ut över boksidorna. Det är som om rotvältorna blottar något man som människa inte borde se. Något som borde hållas dolt och gömt för den mänskliga blicken.

Det ligger nära till hands att förklara den känslan med det som filosofen Jean-Paul Sartre kallar *äckel*: en reaktion som uppstår när man plötsligt står inför existensens grundvillkor och tomhet. Jonsson skildrar träffsäkert det ögonblick, den reva i tillvaron, när man som människa konfronteras med materiens meningslöshet. Trädet är plötsligt inte ett ”träd” – det trygga och välbekanta namn vi har för just detta fenomen – utan något annat, vad som helst. Enligt Sartre är denna gränsupplevelse plågsam men ändå viktig, för att man ska inse att det är upp till en själv att skapa mening och fylla tillvaron med innehåll, essens. I Sartres filosofi är det tydligt att det är människan som skapar mening – naturen i sig själv är meningslös. Det är en filosofi präglad av modernitetens natursyn där naturen betraktas som lagbunden och människan som fri. När människan påminns om sin egen materialitet känner hon således äckel och skräck, och måste vända sig bort. När jag läser om pojken och monstren i skogen läser jag den som en komiskt-allvarlig skildring av just denna erfarenhet – den moderna människans konfrontation med sin egen materialitet och dödlighet.

Man skulle ju kunna tänka sig ett uppbyggligt slut på Jonssons berättelse, ett där pojken i sann beteendeterapeutisk anda lär sig hantera sina rädslor och försonas med rotvälteskräcken. Men pojken kommer aldrig ur sin skräck – istället löser hans föräldrar problemet genom att helt enkelt undvika det. I det moderna föräldraskapets kompromissanda tar föräldrarna helt sonika sitt barn på skidtur i fjällen. Där, bortom trädgränsen, finns det garanterat inga otäcka rotvältor. Föräldrarnas både uppgivna och kärleksfulla lösning är alltså inte att få barnet att integrera skogen i sitt känsloliv, utan att fjärma barnet från det hotfulla. På så sätt förblir barnsubjektet intakt, och rotvältorna får ligga där de ligger. Monstren domesticeras inte utan får bära vittne om det mänskliga subjektets gränser, synliga för den skidåkare som törs rikta blicken inåt skogen, eller för den barnläsare som törs bläddra bakåt i boken och snegla på det ofattbara.

En annan samtida norrländsk bilderbokskonstnär gör precis tvärtom. John Holmvall från Umeå skapar bilderböcker som gränsar till seriekonst, till exempel *Trollskogen* (2015) och dess uppföljare. Där är skogen starkt positivt laddad. Holmvalls bilder är influerade av John Bauers estetik och ger associationer till romantikens ekofilosofi där barn och natur hänger tätt samman och mystifieras. Holmvall berättar om troll, älvor och oknytt, tydligt inspirerad av äldre folk- och konstsagor. Här finns gott om berättelser om barn som går vilse, om bortbytingar och andra klassiska sagomotiv.

Skogen är hos Holmvall magisk, förbunden med de varelser som lever där. Sagorna är dock inte hotfulla, inte på allvar så som folksagorna kan vara. Det har att göra med den pedagogiska tonen i texten, som på ett uppenbart sätt gör barnläsaren till just ett barn – tryggt handledd av den vuxna berättarrösten. I Holmvalls serier finns en tydlig hållbarhetsdiskurs, inte bara gestaltad utan ofta i klartext uttalad. Ett exempel är att människobarnet i *Trollskogen* av skogsvarelserna blir upplyst om hur de ”lever i lugn och frid av det naturen ger” och hur de ”odlar lite extra av det godaste”. Barnläsaren får lära sig om människans plats i ekosystemet och i skogen. Även här skildras dock barn och skog som åtskilda storheter – det handlar om att barnet ska visa skogen hänsyn, men det mänskliga subjektet förblir ändå intakt. Både bildmässigt och tematiskt samt vad gäller tilltalet kan Holmvalls sinnrikt utförda verk betraktas som formbevarande snarare än förnyande. Hans sagor uppmuntrar till en mer balanserad relation mellan människa och natur – men de tvingar inte läsaren att ompröva gränserna för det mänskliga.

Anna-Clara och Thomas Tidholm – författarparet med Hälsingland som bas – väljer en annan väg när de i bilderböcker tematiserar människans relation till skogen. Här hänger människa och skog ofta tätt ihop, och deras historia är sammanflätad. Såväl Anna-Clara som Thomas Tidholm har i gemensamma och enskilda bokprojekt tagit på sig uppgiften att ge denna hoptvinnade historia tillbaka till den läsare som eventuellt förlorat kontakten med den.

I bilderboken *Förr i tiden i skogen* från 1993 skildras hur det var att leva ”förr-i-tiden”, under mitten av 1800-talet, som barn i skogen (se sida 40). Thomas Tidholms inledningsmeningar ger kontexten: ”Nu ska jag berätta om min farfarsfar som heter Jonathan. / Han finns för länge sen, i den tiden som kallas Förritiden, / där jag aldrig har varit. Han är i den gamla tiden, / som är före den tiden / som är nu”.

I boken gestaltas sedan hur Jonathan – kallad Natan – och hans familj kämpar för sin överlevnad. Hur jord, skog och djur är oumbärliga resurser som värdesätts högt.

Tillvaron går ut på att överleva, till den dag då Natan erfar det märkliga i att börja skolan. Boken gestaltar skogspojken möte med folkskolan och skolfröken som ett ögonblick i tiden då två världar liksom snuddar vid varandra – en som hör skogen till, och en som hör orden till. I pojken Natan flätas de för en stund samman. Skolan brinner dock upp, likaså böckerna, och Natan måste sluta i skolan. Men kvar i skogen finns en bok med bokstäver och bilder, och man anar att historien kanske inte slutar där.

Även i några av Anna-Clara Tidholms egna senare verk har relationen mellan just orden och skogen, människan och berättelserna stått i centrum. I boken *Sagor från skogen* från 2001 har hon samlat tolv folksagor som hon försett med nya suggestiva illustrationer tecknade i hennes omisskännliga naivistiska stil (se sida 34). Läsaren får genom förordet veta att skogen en gång i tiden täckte nästan hela Europa men att vi idag har huggit ned stora delar av den och ”flyttat ihop i städer och samhällen med gator och belysning som håller mörkret borta om nätterna”. Tidholm avslutar förordet genom att välkomna läsaren in till ”sagornas djupa skogar”. Hela projektet vittnar om ett försök att läka ihop relationen mellan människan och naturen, mellan berättelserna och skogen samt visa – via folksagan – hur vi delar historia med varandra. Sagorna är *från* skogen, inte *om* skogen.

I bilderboken *Skogens historia* från 2016 problematiserar Anna-Clara Tidholm ytterligare förhållandet mellan människa och skog. Här gestaltar hon en skapelseberättelse där skogen är subjekt och dessutom spelar huvudrollen. Det handlar nu inte ens om att skriva fram människans – eller barnsubjektets – relation till skogen utan om att försöka beskriva skogens historia på dess egna villkor, bortom människan. Boken är en berättelse om skogens liv och utveckling. Vi får följa skogens födelse och utveckling i ett tidsperspektiv som inte är människans, utan jordens och växternas. Tempot är långsamt, vaggande. Här händer allt och ingenting. Katastrofer avlöser varandra. Arter går under och nya uppstår. Bilderna och de glesa textraderna vittnar om en historisk utveckling som vagt påminner om den vi känner till som evolutionen. Men här skymtar fantasivarelser vi inte hört talas om; skuggfigurer och djur som kanske kunde vara mammutar, ödlor eller surikater drar förbi över sidorna. Människan är bara en liten del av helheten, hon skymtar i slutet av den långa berättelsen och hennes tid utgör bara en bråkdel av allt som varit.

Att skogen inte behöver människans perspektiv, berättelser eller ord för att ha ett värde är tydligt i denna historia. Skogen finns redan och är betydelsefull. Här kan man jämföra med Mats Jonssons bok, där pojken konfronteras med

existensen, med materialitetens meningslöshet och känner äckel och rädsla inför den. Hos Anna-Clara Tidholm blir det perspektivet absurt eftersom det i hennes bok istället är skogen som intar centralperspektivet. Människans blick är oväsentlig, det är inte den som skapar mening och essens. Eller som Tidholm skriver på ett av bokens starkaste uppslag: ”Allt hörde ihop och var oförutsägbart. Allting var meningen.” Tidholm bryter med den här boken förbundet mellan just människorna, ordet och meningsskapandet. Människan har inte monopol på mening. Skogen behöver inte hennes sagor och berättelser för att bli erkänd – i detta verk har skogen tolkningsföreträdare.

Till råga på allt är det också bara skogens *tidiga* historia som skildras. Vi har genom boken fått följa årstidernas, arternas och temperaturernas växlingar för att mot slutet av boken ana att människorna blivit del av skogens historia, en art bland andra. Det sägs aldrig explicit men plötsligt finns mjölkkor och motorvägar med på bilderna, och i samband med det drar ”en stark oro in över skogen”. En förändring är på väg och ”någon sorts undergång tycktes nära”. Berättelsen markerar dock att sådana undergångar varit vanliga i skogens historia, de har skett ”så många gånger förr”. Just denna undergång är på intet sätt avgörande för skogens historia. Det infinnar sig visserligen ”en lång tid av tystnad” efter undergången, och vi kan ana att människans tid är förbi. Ur skogens perspektiv tycks detta ändå bara vara början på en mycket längre berättelse. Boken slutar också med de (i alla fall för skogen) hoppfulla raderna: ”Men livet envisades med att komma tillbaka. / Så börjar skogens historia”.

Det är en radikal civilisationskritisk hållning som går ett steg längre än att sätta barnsubjektet i relation till skogen. Här finns inget barnsubjekt som ska ”välkomnas” in i sagan eller återfå kontakten med skogen. Här är det mänskliga, och därmed även barnsubjektet, satt åt sidan som en parentes. Kanske är det också därför denna bok har undertiteln ”En historia för vuxna”. Boken bär på en insikt om att det nog inte i första hand är barnen som behöver lära sig om skogens historia – utan de vuxna.

- Holmvall, John, *Trollskogen*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 2015
 Jonsson, Mats, *Monstren i skogen*, Stockholm: Alfabet, 2013
 Tidholm, Thomas och Anna-Clara, *Förr i tiden i skogen*, Stockholm: Alfabet, 1993
 Tidholm, Anna-Clara, *Sagor från skogen*, Stockholm: Alfabet, 2001
 Tidholm, Anna-Clara, *Skogens historia*, Stockholm: Kartago Förlag, 2016

MARIA JÖNSSON

är född 1975 i Lycksele, uppväxt i Kasamark tre mil söder om Umeå. Hon är docent i litteraturvetenskap och arbetar vid Umeå universitet, bland annat som programansvarig för Programmet för litteraturvetenskap och kreativt skrivande. Marias forskning berör bland annat frågor om barnlitteratur och litteraturdidaktik.